

ÚJRAKEZDÉS, SEMATIZMUS ÉS A SEMATIZMUS MEGHALADÁSÁNAK ELSŐ SIKEREI – MAGYAR JÁTÉKFILMEK 1945-TŐL 1957-IG

Állami Áruház, 1952.
r.: Gertler Viktor.
Gábor Miklós, Latabár Kálmán
Fotó: Kristóf Éva

AZ ÚJRAKEZDÉS NEHÉZSÉGEI

A német megszálló hadsereg és nyilas szövetségeseik kiűzése után nyomorúság és pusztulás maradt hátra. A háború megviselte a a filmgyártás intézményeit, így a Hungaria Filmgyár Gyarmat utcai és a Magyar Filmiroda Könyves Kálmán körüti stúdióit is. Mégis: viszonylag rövid idő alatt alkalmassá lehetett tenni őket a forgatásra. (A Magyar Filmiroda 1945-től MAFIRT néven működött.) Nagyobb gondot okozott a tőke- és nyersanyaghiány. Sokáig alig akadt olyan vállalkozó, aki hajlandó lett volna tőkéjéből filmkészítésre áldozni. Emellett akárcsak egész közéletünkben, működésbe lépett a törlesztési vágy és a személyeskedő intrika. Számos korábbi magyar filmet fasiszta irányzatúnak és szovjetellenesnek minősítettek és betiltottak (köztük olyanokat is, mint *Az aranyember*, *a János vitéz* vagy *a Bob herceg*). A színészek közül feketelistára került Páger Antal, Kiss Ferenc, Szelezky Zita, Muráti Lili; az ő filmjeiket sem játszhatták.¹ Igaz, a Horty-rendszerben sok művész esett a zsidótörvények hatálya alá, és kényszerült hallgatásra.

1945 tavaszán jelent meg Szóts István *Röpirat a magyar filmművészet ügyében* című írása. Szóts a röpiratban hangsúlyozta a film művészet mivoltát, és részletes tervezetet dolgozott ki a magyar filmgyártás újjáélesztésére. Javaslatai azonban visszhangtalanul maradnak, és Szótsöt magát is csak hosszas huzavona után igazolta az igazolóbizottság.²

Egy másik nemzetközi hírű filmszakember, Balázs Béla moszkvai száműzetéséből tért haza 1945-ben. Ő sem élvezte a hatalom kegyeit, itthoni pályája mégis sikeresen indult: 1946-ban létrehozta a Filmtudományi Intézetet, tanárként működött a Színház- és Filmművészeti Főiskolán, közreműködött 1947-ben a *Valahol Európában* című film elkészítésében. De a körülötte föltámadó intrikák hamarosan aláásták egészségét, és 1949-ben meghalt.

Mindazonáltal számos rendelkezés született a filmgyártás megindítása érdekében. A négy legnagyobb politikai párt (a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt,

a Független Kisgazda Párt és a Nemzeti Parasztpárt) egyaránt szorgalmazta a filmgyártás újraindítását. Sőt: saját filmgyártó vállalatot létesítettek.

Az első filmnek a gyártási szakemberek különös jelentőséget tulajdonítottak. Olyan témát igyekeztek választani, amelynek értéke vitán fölüli áll, kifejezi az újjászülető magyar kultúra szándékait, és szakít a semmitmondó, felszínes szórakoztatás hagyományával. A választás egy félklasszikus magyar író sikeres színművére esett. Bródy Sándor *A tanítónő* című drámájára. Gaál Ernő producer vállalta, hogy rendelkezésre bocsátja a szükséges tőkének egy részét, így a film alkotógárdája (Keleti Márton rendezővel) 1945. október 2-án beköltözhetett a stúdióba, a két főszerepet Szörényi Évára és Jávora Pálra osztották.

A mű a 20. század elején játszódik, egy lelkes és a nép nevelésén fáradozó fiatal tanítónő harcát ábrázolja a falu úri hatalmasságaival. Az eredeti színmű demokratikus irányzatosságát azonban a forgatókönyv írói kevesellték. Ezért kiegészítették a cselekményt olyan epizódokkal, amelyek a parasztok elégedetlenségét szövelgették meg. Már itt megmutatkozott tehát az a később megerősödő törekvés, hogy a klasszikusokat forradalmibbnak tüntessék fel. Hallunk a falusiak szájából olyan kijelentéseket, amelyek a marxista ideológia szólamaiként hatnak. Rá is süti a csendő a lehangosabb tiltakozóra, hogy „szucilista”.

Az igényes kezdetet egyelőre alig követte folytatás. Csúpan egyetlen filmet említhetünk még ebből az időből: Ráthonyi Ákos *Aranyóra* című darabját Szép Ernő színművéből, Icsey Rudolf operatőr merész és hatásos fényképezésével (1946). A számtalan újabb tervet azonban többnyire tőkehiány miatt nem követte megvalósítás.

A halódó magyar filmgyártást végül egy 1947-es kormányrendelet mentette meg, mely lehetővé tette, hogy a gyártók a játékfilmekre hitelt vehessenek föl. A politikai pártok filmvállalatai éltek is ezzel a lehetőséggel, és elkészítették első játékfilmjüket. A Nemzeti Parasztpárt Sarló Film néven indította a *Mezei próféta* gyártását. Ezt Tamási Áron forgatókönyve nyomán Bán Frigyes rendezte. Ábránd, mese, idill és valóság keveredik a törté-

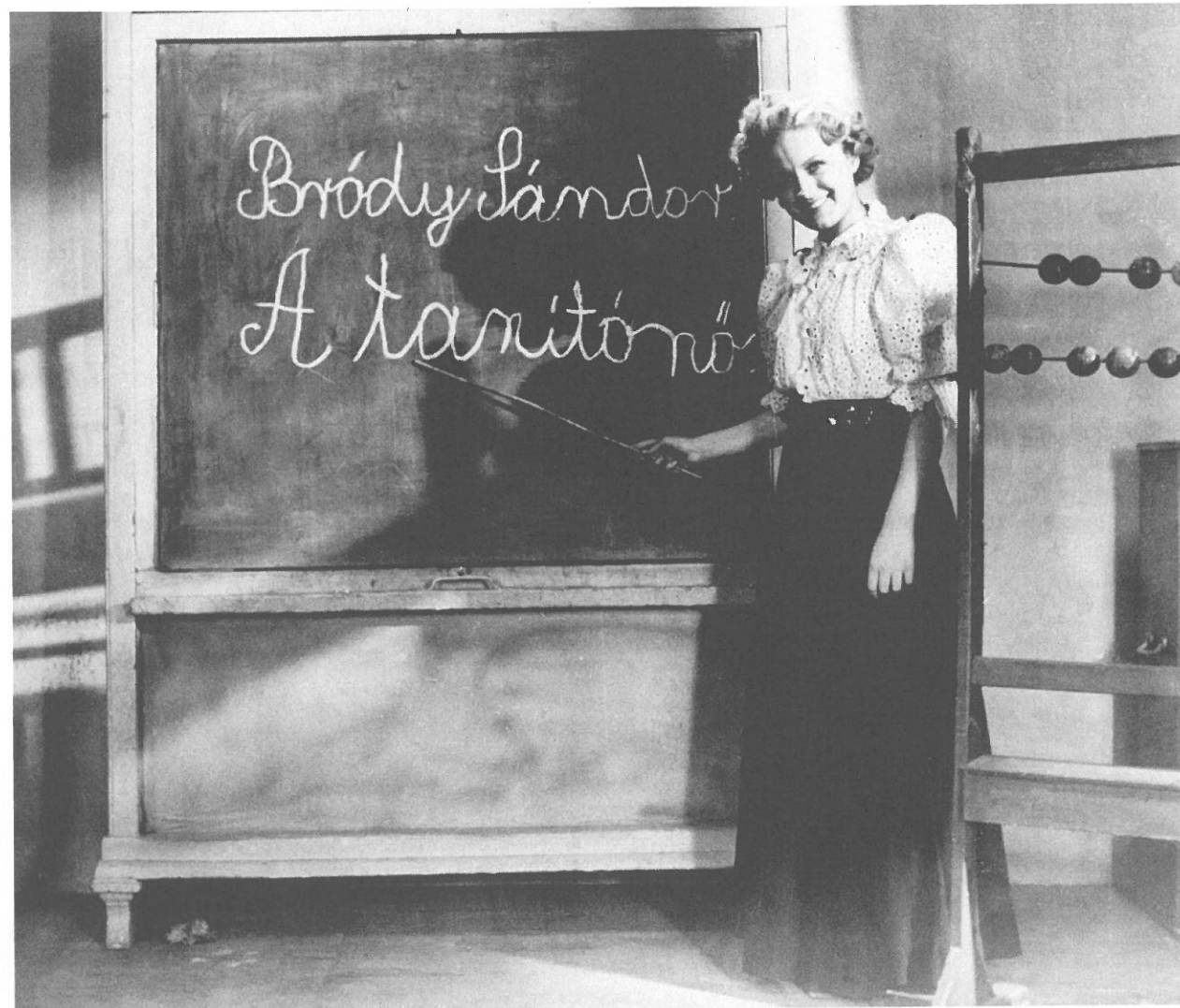
¹ Lásd: Szilágyi Gábor: *Tűzkeresztység*. Magyar Filmintézet, 1992. 14.

² Lásd: Szilágyi Gábor: I. m. 48.

netben. Tanulása szerint az életben csak az nyerheti el a boldogságot, aki az anyagi életfeltételek megteremtése mellett hisz a lélek értékeiben is. Nem csoda, hogy a film bemutatását „a fordulat évének” küszöbén már nem engedélyezték. Dobozban maradt a Kisgazdapárt Független Film Kft.-jének limonádé jellegű darabja, a *Könnyű múzsa* is. Nagy kár ellenben, hogy a Hunnia igazgatója elutasította Szóts István gyönyörű filmjét is (*Ének a*

búzamezőkről), amely Móra Ferenc regénye alapján készült.

A Magyar Kommunista Párt vállalata, a Mafirt a *Valahol Európában* gyártásába fogott Balázs Béla közreműködésével, Radványi Géza rendezésében. A Szociáldemokrata Párt Orient cége a *Beszterce ostroma* című Mikszáth-regényből hozott létre az eredetihez csak részben hű, mérsékelt sikerű adaptációt (1948).

A VALAHOL EURÓPÁBAN ÉS AZ ÉNEK A BÚZAMEZŐKRŐL

■ Valahol Európában

A II. világháború befejezése után a filmnek is állandó témájává lett a szembenézés a múlttal, a szenvedések és áldozatok, a bűnösök és gyilkosok megidézése. Erről készült Radványi Géza filmje is, a *Valahol Európában*, amely mindmáig nem veszített társadalmi igazságának erejéből és megformálásának esztétikai értékéből.

A rendező már a két világháború között is készített filmeket, külföldön ismertebb volt a neve, mint itthon. A *Valahol Európában* forgatókönyvének társszerzője a moszkvai emigrációból hazatérő nemzetközi tekintélyű filmesztéta, Balázs Béla volt. A film munkatársai között találjuk Máriaassy Félixet és Fejér Juditot, aki később, a Máriaassy-filmek forgatókönyvírójaként Máriaassy Judit né-

ven vált ismertté. A történet szereplői a színészeken (Bánky Zsuzsán, Gábor Miklóson, Somlay Artúron, Bárdy Györgyön) kívül 25 névtelen gyerek, amatőr szereplők. Őrölük szól a film, a háborúnak kiszolgáltatott ártatlan áldozatokról.

◆ A történet a háború utolsó heteiben és a béke első napjaiban játszódik Magyarországon, valahol a Duna mellett, valahol Európában. A meglevenedő történetben a gyereksorsok jelképei a szenvedésnek. A mai nézőnek torokszorító látni a gyerekek szenvedéseit és kiszolgáltatottságukat a régi rend őket üldöző közigazgatási embereinek. Megindító, ahogy a zene elhivatott mestere, a humanizmus képviselője, Simon Péter zeneszerző a gyerekek védelmezője lesz, melléjük áll és megmenti életüket. A rendező is „a névtelen gyerekeknek” ajánlja filmjét.

Gyerekek egyedül és csoportosan menetelnek, menekülnek az országúton, éhesen, rongyosan, elcsigázottan, bombák robbanásától kísérve. Felülről fényképezett távoli képen látjuk, ahogy a különböző csapatok egymásba botlanak; hol rögtön csat-

lakoznak egymáshoz, hol egy kenyér miatt egymásnak esnek, hogy aztán mégis együtt induljanak tovább – ki tudja, hová. Javítóintézetből, deportáló vonatok ablakából szökött, apátlan-an anyátlan árvák ők – vezetőikkel, a Hosszúval és Ficsúrral együtt. A film operatőre Hegyi Barnabás. Totálképei dokumentum-értékkel fejezik ki a háború pusztításait, a szereplők arcáról készített közeli felvételei hol drámai, hol lírai erővel mutatják be kiszolgáltatottságukat. Az érzelmi hatást erősíti az erőteljes és funkcionális kísérőzene: Beethoven zongoraszonátája, a *Marseillaise* vagy a *Drága föld* kezdetű mozgalmi dal.

A montázsorok tömörítve jelenítik meg összekerülésüket, mint ahogy a film bevezető képsorában a világégést fejezi ki drámaian a vurstli bábfiguráinak látványa az arcukról leolvadó festékekkel, velük szemben a látványtól rettegő kisfiú (Kukszi) arcával.

A gyerekcsoport tagjai, akik minden szörnyűséget megélték, tele vannak vadsággal, a szinte „minden mindegy” állapotában csak a szomjúság és az éhség csillapításának vágya hajtja őket. Elfoglalják a fölfedezett várat, ahol a világ elől menekülő Simon Péter muzsikus is menedéket talált. Az ételtől-italtól megrészesgélve a gyerekek bacchanáliát rendeznek.

A film az ő fejlődéstörténetüknek is fölfogható, ahogy ebből az elvadult bandából egymás iránt felelősséget érző, egymás megmentéséért szinte hősi cselekedetre is képes közösséggé válnak. A háborús Magyarország képviselője feltűzeli a falu gazdait, hogy a környéken garázdálkodó gyerekeket doronggal, puskával támadják meg. A várat sikerül ugyan a gyerekeknek megvédeniük, de legkisebb és legféltettebb társuk, Kuksi az utolsó pillanatban halálos lövést kap, amikor szájharmonikáján boldogan játszza a *Marseillaise* dallamát. Együtt viszik le a halálos sebesültet a várból a faluba, hogy orvost találjanak. Kuksin nem lehet segíteni, és most akar statáriumot hirdetni számukra az egykori, de már kivetkőzött horthysta katonatiszt. A remegő gyermekeket megmenti hirtelen betoppant barátjuk, a muzsikus, aki a városból írást hoz arról, hogy a vár őket illeti meg. A városban ugyanis „már elindult valami”. Beszéde vádbeszéd lesz a gyerekek üldözői ellen.

A muzsikus segítő magatartásával, humorral teli megértő szavaival a fiatalok szellemi érlelődését is segíti. Zongorajátéka, a *Marseillaise* keletkezéséről szóló elbeszélése az ember szabadság iránti vágyát érzékelteti védenecével, akik az országúton kóborolva csak a nyomort, a szabadság legnagyobb ellenségét ismerhették meg eddig. Közösséget érez a gyerekekkel, magát is hozzájuk hasonló csavargónak nevezi, mert gondolatai miatt ő is menekült a világtól. A muzsikust megtestesítő színész, Somlay Artúr szavaiból és egész lényéből árad a cselekvéssel társuló humánus életfelfogás; védelmet nyújt az üldözötteknek, megteremti számukra az otthont, majd a béke elérkeztevel újra elindul a nagyvilágba.

A film a lebombázott házak között menekülő gyerekek távolról fényképezett képével indul, és ugyanezzel a beállítással fejeződik be, de már az otthonra talált gyerekek és a muzsikus egymásnak integető búcsújában.

■ Ének a búzamezőkről

Szöts István filmje, az *Ének a búzamezőkről* (1947) Móra Ferenc 1927-ben kiadott regényén alapul.

◆ Az első világháborús történet száalai a hadifogságba vezetnek vissza. Ferenc és Rókus, két szomszéd tanyabéli parasztember megszökik a fogságból. Hazafelé vánszorgásuk közben napokig éheznek. Kevés kenyérüket alaposan ki kell porciózniuk. Rókus a gyöngébbik, de Ferenc megtagadja tőle az enivalót, és úgy tűnik, hogy társa elpusztult. Ferenc ássa el a dermedt testet a moha alá.

Itthon hivatalos papír érkezik a családhoz, hogy Rókus eltűnt. Ferenc viszont hazaérkezik. Az ő felesége meghalt, gyermekét Rókusék fogadták be. A szülők úgy látják, jó lenne, ha a két pár nélkül maradt fiatal összeszokna, így a földek is egybe tagosodhatnának. Kívánságuk teljesül. Egy ízben az öreg mama kenyéret süt, és a friss cipőből tör egy-egy darabot Ferenc fiának és Rókus lányának. A két gyerek a kenyéren összevész, a kis Péterke egy falatkával elfut, és a közeli mocsárba fullad. Ferenc Isten büntetésének véli a fia halálát. Különösen akkor, amikor Etellel közös gyermekük hasán az orvos egy anyajegyet fedez föl, s ezt az öregszülék kenyérhez hasonlónak nézik. A férfi bevallja hát titkolt bűnét az asszonynak. Etel nem bírja el ezt a súlyos terhet, vallási megszállottság vesz erőt rajta.

Állandóan a Szűzanya képe előtt térdepel, és zavarodottságát még növeli a „látó asszony”, aki szerint Etel fogja közvetíteni Szűz Mária rendelkezéseit. Közben megérkezik egy levél Rókustól, tehát mégis életben maradt. Favágók akadnak rá az erdőben, és életre keltették. Ferenc lelkiismerete felszabadul a gyilkosság vétké alól. Etel azonban továbbra is zavart révületben él, és végül vízbe öli magát. A film befejezése mégis derűlátóbb: Etel öreg apja és Ferenc szántani, vetni kezd, mert „az élet erősebb, mint a halál”.

Szöts István aktuálisnak érezhette a regény témáját és mondanivalóját. Akkoriban érkeztek haza a második világháború orosz hadifoglyai, és az a gondolat is visszhangot kelthetett a közvéleményben, hogy a háború még akkor is szedi áldozatait, akkor is akadályozza az emberek boldogságát, amikor már befejeződött.

A film roppant tömören fogalmaz. Sokatmondó képi jelzések utalnak például a fogságra (szögesdrót előtt áll-dogál két emberi árnyalak), majd a szökésre (a szögesdrót egy részlete össze van roncsolva). Amikor Ferencék befogadják a katonák elől menekülő Etelt, a férfi összehúzza az ablakon a függönyt. Másnap Ferenc és Etel már együtt rakják a kévét.

Szöts igen erős képi hangsúlyokkal dolgozik, olykor már túlzó fényhatásokkal. Előszeretettel alkalmazza a fény és az árnyék kontraszthatását. (A sötét éjszakában a kerek

telihold megbabonázó erővel fénylik; a fák lombja fenyegetően hajladozik a felhős ég háttére előtt; az alakoknak olykor csak az árnyéka vagy a sziluettje látszik; az ekevas ellenben élesen megcsillan a fényben.) Etel szorongását a filmes eszközök fokozott kihasználása érzékelteti: a hánykolódó asszony fején ráfényképezéssel jelennek meg a látomások. A „látó asszony” babonás gyülekezetében mint-ha túlvilági fény vetődne Etel arcára; a bűnbánó esdeklők arcát alulról fényképezik az operatőrök (Makay Árpád és Hegyi Barnabás), így még nagyobb hangsúlyt nyer fohászuk fölfelé irányulása. A rendező sajátos kettősséget hoz létre: a természetes realitású hétköznapi jelenetek mellett egy szürrealizmusba hajló látomásos világ is felidéződik.

Nem csoda hát, hogy az akkori politikai légkörben nem engedélyezték a film bemutatását. Szemtanúk mondják, hogy Rákosi is meg akarta nézni a filmet, de már az első jelenet, a búzaszentelő körmenet után elhagyta a vetítőt, majd egyházi propagandának minősítette a látottakat.⁵

A FILMGYÁRTÁS KÖRÜLMÉNYEI AZ ÁLLAMOSÍTÁS UTÁN

1948-ban Magyarországon államosították a 100 főnél többet foglalkoztató gyárakat, üzemeket. A Hunnia Filmgyár is állami tulajdonba került Magyar Filmgyártó Nemzeti

Vállalat néven. Ezzel a filmkészítés állami monopólium-
má vált, ám ez nem változtatott a gyártási kapacitás el-
avultságán. Egységes vezetés alá került a játékfilmgyár-
tás, a dokumentumfilm- és a híradófilmgyártás. A tényle-
ges irányítást azonban a pártfórumok és a Népművelési
Minisztérium vették át. A kommunista pártok – minde-
nütt, ahol hatalomra jutottak – a filmnek roppant fontos
befolyásoló, sőt mozgósító szerepet tulajdonítottak. Azt
gondolták, hogy a rábeszélés, az agitáció és a példamuta-
tás közvetlenül hat az emberek mindennapi gyakorlatá-
ra. A művészetet (valamennyi művészeti ágat) ezért ak-
tuális politikai szándékok és párthatározatok propagálá-
sára is föl kívánták használni.

A népművelési miniszter, Révai József személyesen is
befolyásolta a filmgyártás egészét, a tematika összeállí-
tását éppúgy, mint a forgatókönyvek átdolgoztatását, el-
fogadását vagy elutasítását. Márpedig 1948 után a for-
gatókönyvet tekintették döntő jelentőségűnek. A leírt szót
ugyanis mindig könnyebb ellenőrizni, mint a mozgóké-
peket. Amellett szóban sokkal közvetlenebbül és egyér-
telműbben fejeződik ki az ideológia, mint a képeken. Ezért
az írásos anyagot több fórumon is megvitatták, mielőtt
kiadták volna a gyártási engedélyt. Gyakran hangoztat-
ták ugyan, hogy az írókat meg kellene nyerni forgató-
könyvek írására, de ha akadt is vállalkozó, a sok tortúra
kedvét szegte. Először a követelményeket, az elvárásokat
közölték velük, később a kifogásokat olvasták a fejükré.
Kínos mérlegeléssel vigyáztak rá, hogy minden egyes al-
kotás megfeleljen az összes ideológiai szempontnak. Így
aztán mindegyik film magán viselte a sematizmus jegyeit.

A sematizmus leegyszerűsíti a cselekményt, mert azt
nem az élettapasztalat formálja, hanem az előzetesen ki-
alakított szempontrendszer. Az ötvenes évek filmjei ilyen,
állandóan visszatérő elemeket variáltak: 1. Az ellenség
alattomosan, a jóindulat álarcában akadályozni igyek-
szik a termelést, de végül lelepleződik. 2. Egy munkás
valamilyen kis hibája folytán ellentétbe kerül munkatár-
saival, de végül a párttitkár bölcs rábeszélése jó útra té-
ríti. (Ez a kis hiba lehet előítélet, például a nők és a ház-
tartási munka lebecsülése, lehet hiúság vagy sportolás a
munka kárára, túl sok feladat elvállalása stb.) 3. A ter-
melésben mindenki magasabb százalék elérésére törek-
szik. Valaki azonban lemarad, és ezzel az egész brigád

teljesítményét rontja. Segítenek neki, mire a lemaradó-
ból is jó munkás válik.

A sematizmus a jellemelekben is megnyilvánul. Nem
valóság-hű, sokrétű, jó és rossz vonásokból összetett
személyiségeket ábrázoltak, hanem egysíkú, egyetlen
tulajdonságot megtestesítő papírfigurákat. Vagy elvete-
mülten gonosz és kártékony, vagy becsületes és jó szán-
dékú a filmhős, és ha akad is hibája, az mindig egyetlen-
egy kis jellemfolttra van kihegyezve.

A sematizmus nemcsak a korabeli, hanem a történel-
mi témákban is kísértett. Azokban is kiélezték, eltűzötték
a szenvedő jobbágy és a dőzsölő urak, máskor az igaz
hazafiak és a gyalázatos osztrák elnyomók közötti ellen-
tétet.

Az '50-es években állandóan jelszóként hangoztatták
a küzdelmet a sematizmus ellen, ám a merev irányítási
rendszer maga volt a melegágya a sematikus ábrázolás-
nak. Némi változás 1954–55-ben mutatkozott, amikor le-
hetőség nyílt a magánélet ábrázolására is. E téren
Máriássy Félix bizonyult úttörőnek, aki nem kis mérték-
ben az olasz neorealizmus eszközeinek és látásmódjának
felhasználásával dolgozott.

A diktatórikus irányítás bajait még tetézte filmgyártá-
sunk korszerűtlen, elavult technikai felszereltsége. A ter-
veződés is kalodába szorította a rendezőket. Nemcsak
a költségkeretet és a felhasználható nyersanyag mennyi-
ségét kötötték ki előre, hanem még a forgatási napok szá-
mát is. Ezek a megkötések az '50-es évek közepén egyre
szigorodtak.

JELLEGZETES TÉMÁK ÉS PROBLÉMAKÖRÖK

KLASSZIKUS IRODALMI MŰVEKBŐL KÉSZÜLT FILMEK

A tanítónő és *az Ének a búzamezőkről* után 1945 és 1956
között újabb 12 mű adaptációjára kerül sor. Ez bizonyult
a filmesek számára a legkönnyebben járható útnak. A sa-
ját korukat kritikusan szemlélő írók kézenfekvő alkalmat
nyújtottak a régi „uralkodó osztályok” bírálatára. Nem
csoda, hogy Mikszáth Kálmántól rögtön két, Móricz Zsig-

FOTÓ: CSÉPÁNY SÁNDOR

mondtól pedig három regény is a mozik vásznára került.
(*Beszterce ostroma*, Keleti Márton, 1948; *Különös házas-
ság*, Keleti Márton, 1951; illetőleg: *Forró mezők*, Apáthi
Imre, 1948; *Úri muri*, Bán Frigyes, 1949; *Rokonok*,
Máriássy Félix, 1954).

Fazekas Mihály *Ludas Matyi*jából készült az első ma-
gyar színes film (*Ludas Matyi* – a film címében rövid *u*-
val, 1949, Nádasdy Kálmán és Ranódy László). A rossz
nyersanyag és az alkotók gyakorlatlansága miatt sajnos
a színek mára elhalványultak, és a film csak fekete-fehér
változatban látható. A film főhőse nem az a lusta paraszt-

suhan, aki az eredeti költeményben bosszút áll az őt ért
sérelemért. Itt az egész jobbágyság nevében hajtja végre
ítéletét a földesúron. A film elején mindjárt a dézsma ke-
gyetlen behajtására esik a hangsúly, a harmadik megve-
retést pedig Matyi a szegényparaszti nép örvendező együtt-
működésével hajtja végre.

Szigligeti Ede színpadi vígjátékából született a *Liliomfi*
(1954). Makk Károly játékos, mozgalmas, igazán filmszerű
mulatságot rendezett a 19. századi darabból. A fondorla-
tos cselekmény kifejlése remek hangulati háttérrel kap a
badacsonyi tájban.

Liliomfi 1954.
r.: Makk Károly,
Darvas Iván,
Krencsey Mariann

A klasszikusok filmváltozatai közül kiemelkedik a *Hannibál tanár úr*, amelyet Fábri Zoltán rendezésében 1956-ban mutattak be. A forgatókönyv Móra Ferenc *Hannibál föltámasztása* című kisregényén alapul.

TÖRTÉNELMI TÉMÁJÚ FILMEK

A közelmúltat, a második világháborút csupán három film idézi föl: a *Valahol Európában*, a *Budapesti tavasz* (Máriássy Félix, 1955) és egy felemás burleszk, a *Fel a fejjel* (Keleti Márton, 1954), Latabár Kálmán főszereplésével.

A régebbi múltban játszódó filmek közül a legnagyobbra törő alkotás, a *Föltámadott a tenger* hosszú vajúds után 1953-ra született meg (Nádasdy Kálmán). A kiindulópont Illyés Gyula *Két férfi* címmel 1950-ben publikált kisregénye volt. Az előkészületek során azonban a téma egyre duzzadt, s már nemcsak Petőfi és Bem barátságát foglalta magában, hanem kiterjedt az egész forradalomra és szabadságharcra. A sok-sok átdolgozás nyomán tömegjelenetekben bővelkedő hatalmas tabló jött létre. Gondot okozott, hogy a mindenki által ismert történelmi alakok és események kellő hitelességgel és drámaisággal hassanak, de Görbe János kiválasztása Petőfi szerepére nem

Föltámadott a tenger 1953.
r.: Nádasdy Kálmán.

FOTÓ: KOVÁCS GÁBOR

bizonyult a legszerencsésebbnek. A kétrészes film második felében már Bem tábornok a főszereplő (Maklár Zoltán kitűnő alakításában). A film készítői belőle internacionalista forradalmárt igyekeztek faragni. A szocialista realista művészeti elvek megkövetelték az optimista befejezést, így hát a bukás már nem szerepel a filmben, a cselekmény az erdélyi hadjárat vázlatos követése után a piski híd megvédésével zárul. Ekkoriban készült történelmi filmjeinkben a magyarok mindig – ahogyan azt az egyszerű székely az anekdotában mondta: „furt un' furt” – győztek.

A *Föltámadott a tenger* színes mesekönyvvé kerekedett, sok patetikus jelenettel, még több fennkölt szólam-

mal. A korabeli történelemszemléletnek megfelelően nagy hangsúlyt kapnak a társadalmi ellentétek: egyik oldalon állnak a Petőfit követő forradalmi népfölkelők, a másikon pedig a nemesi vezetők, akik hajlanak a belső árulásra.

Nagy közönségsikert arattak az életrajzi filmek (*Déryné*, Kalmár László, 1951; *Erkel*, Keleti Márton, 1952; *Semmelweis*, Bán Frigyes, 1952). Déryné Tolnay Klári, Erkel Pécsi Sándor, Semmelweis Apáthi Imre személyesítette meg. A valódi életrajzi adatok köré sok fiktív elemet helyeztek az alkotók, olykor kissé meg is hamisítva a történelmi valóságot. A nézőkre viszont hatott e filmek enyhe nacio-

nalizmusa, és a gaz osztrák elnyomást bárki behelyettesíthette azzal, amivel akarta.

A császár parancsára (Bán Frigyes) a Martinovics-összeesküvésnek állít emléket. Az 1956-ban, a forradalom előtt készült színes film bizonyos aktuális politikai áthallásokat is megengedett.

A JELENKORBAN JÁTSZÓDÓ FILMEK

Munkás témájú filmek

A munkás témájú vagy termelési filmek legfontosabb helyszíne a gyár, fő problémájuk a termelés. Egy olyan gazdasági helyzet körvonalazódik a néző előtt, amelyben a munkaerő-szükséglet határtalan. Nem egyszer láthatjuk-hallhatjuk, hogy a szereplők munkástoborzó körútra indulnak. A látszat szerint a termékek irdatlan sokaságára van szükség, minél nagyobb tömeget kell előállítani acélból éppúgy, mint kerámiaszigetelőkből. A mennyiségi szemlélet testesül meg a teljesítmények egyre fokozódó százalékaiban. Úgy tűnik, a határ a csillagos ég. A dolgozók a százalékok bővületében élnek. Idealizmusuk bámulatra méltó, még a szerelemben is belejátsszik az, hogy a legény vagy a leány élmunkás, sztahanovista, és 120 vagy akár 200 százalékot is elér a norma fölött.

◆ Tipikus példája a termelési filmnek a *Szabóné* (Máriássy Félix, 1949). A Magyar Acélöntő egyik műhelyében a dolgozó asszonyok között nincs jó viszony. Intrikálnak, féltékenykednek. Ezért lemaradnak a munkaversenyben. Odahelyezik főnöknek a címszereplőt, aki a gyári pártszervezet tagja. Először is rendet rakat a műhelyben, ez a könnyebb és gyorsabb munka feltétele. Majd brigádost szervez az asszonyokból, magánéletüket is igyekszik rendbe hozni. Végül a gyárból élüzem lesz, ezt a dolgozók nagygyűlésen ünneplik meg.

Azt hinné az ember, hogy ez a történet mindenben megfelel a kor esztétikai alapelveinek, a szocialista realizmus követelményeinek. De még ebben is hibák garmadáját fedezi föl a szakmai vezetés és a kritika. A párt szerepe nincs eléggé kidomborítva. A középpontban a munkaverseny áll, és nem a tervteljesítés. Túlságosan előtérbe kerülnek Szabóné egyéni problémái. Helytelen, hogy a filmet záró ünnepélyt a kultúrteremben rendezik, és nem a gyár udvarán. Nem eléggé illusztrálja az üzem kulturmunkáját a tanoncok zenekara. Nem elég hangsúlyos, hogy Szabóné továbbképzzi magát. Ilyen kifogások ma kötekedésnek látszanak, akkor azonban ideológiai hibaként olvasták őket az alkotók fejére.

Kis Katalin házassága 1950.
r.: Máriássy Félix.
Szirtes Ádám, Mészáros Ági

FOTO: CSEPÁNY SÁNDOR

A termelési eredményeken kívül fontos tényező a viszony a többiekhez, a gyári kollektívához. Az „élen járók” készséggel segítenek a lemaradókon.

◆ A *Kis Katalin házassága* című film (Máriássy Félix, 1950) fiatal házaspárja új lakásba költözik. Éppen hurcolkodnak bútoraikkal és cókmojúkkal, amikor találkoznak falusi agitációra induló munkatársaikkal. Azok azonnal leszállnak a teherautóról, és mindnyájan dalolva (!) cipelik a berendezési tárgyakat az új otthonba. A lakásszentelőn is részt vesznek valamennyien.

Paraszti témájú filmek

A paraszti témájú filmekben sokkal kiélezettebb konfliktusokat találunk. Konfliktusaik három fő motívumból táplálkoznak: 1. A szegény- és a gazdagparasztok ellentétei; 2. Az egyéni gazdák belépése a termelőszövetkezetbe; 3. A termelőszövetkezet vezetésének hibái.

Az első konfliktus már a Horthy-korszakban is létezett. Erre épül a *Talpalatnyi föld*. Kibékíthetetlen ellentétként mutatja be ezt a szembenállást a *Szakadék* (Ranódy László, 1956), és jelen van a *Körhintában* is (Fábrí Zoltán, 1955).

Az 1945 utáni magyar filmgyártás paraszti témájú alkotásaiban erősen élnek az irodalmi hagyományok, amelyek a '30-as évek népi írói mozgalmának szellemi programján és művein alapulnak. A népi írók a parasztság helyzetének föltárásával hívták fel a figyelmet a társadalom ellentmondásaira, az ország elmaradottságára, a szegények helyzetére.

ÚJRAKEZDÉS, SEMATIZMUS
ÉS A SEMATIZMUS MEGHALADÁSÁNAK
ELSŐ SIKEREI – MAGYAR JÁTÉKFILMEK
1945-TŐL 1957-IG

■ Talpalatnyi föld

Még a Horthy-rendszerben játszódik a hagyományteremtő *Talpalatnyi föld*. Szabó Pál *Lakodalm*, *Keresztelő*, *Bölcső* című regénytrilógiájából rendezte Bán Frigyes 1948-ban.

Minden filmben a történet hitelesítésének legfőbb eszköze a szereplőválasztás. A *Talpalatnyi föld*ben a nincstelen parasztlány, Juhos Marika alakítója a Nemzeti Színház fiatal színésznője, Mészáros Ági lett, akiből áradt a világra való naiv rácsodálkozás. A film másik főszereplője a karizmatikus egyéniségű Szirtes Ádám, Góz Jóska megszemélyesítője. A magyar filmtörténeten végigvonulnak alakításai egészen utolsó filmszerepéig, Gothár Péter *Tiszta Amerika* című filmjéig.

◆ A film történetének ideje az 1930-as évek, helye az Alföld. A zsellérlány, Juhos Marika nincstelen szülei váltóra kapnak kölcsönt a falu kulák gazdájától, Zsíros Tóthtól. Ha a váltót nem tudják határidőre kiváltani, akkor a két kezük munkájával föl-épített házukat elárverezik. Ebből a helyzetből az egyetlen kiút számukra, ha lányukat, Marikát odaadják feleségül a gazdag paraszt fiához, Zsíros Tóth Ferkéhez. Marika azonban Góz Jóska szereti, csak hogy a szegénység nagy úr, szülei kiszolgáltatottságával szemben ő tehetetlen.

A film első jelenete a lakodalm, ahol Marika szomorúan ül félig már részeg férje mellett, aki hiába unszolja, hogy igyék már egy pohárral. Ezalatt Jóska a szomszédos kocsmában ül, majd tehetetlen fájdalommal egyszerre cselekvésre indítja, s amikor meglátja a maskarába öltözött jelmezesekeket, beáll közéjük, átmege a táncolók sokaságába, hogy senkivel és semmivel nem törődve megszöktesse Marikát. Másnap reggel Jóska házában együtt ébrednek. Szembehelyezkedtek hát a szegénység által rájuk kényszerített körülményekkel, és megkezdik küzdelmüket saját életükért.

Jóska hiába próbálkozik bármilyen munkával, nem tudja előteremteni a pénzt a szülők váltójának kifizetésére. Amikor úgy tűnik, hogy a kubikos munka mégiscsak eredményre fog vezetni, akkor az intéző erőszakoskodni kezd a várandós Marikával, s ezért Jóska öltre megy vele. Juhosék házáat elárverezik. Góz Jóska két hold földjén hiába termel búzát, a felvásárló inkább a veteményesért, káposztáért adna pénzt. Jóska ezért kutat ás, zöld-ségkerteszetet hoz létre, de a szárazságon kívül harcot kell folytatnia a kulákfiúval is, aki bosszúból elpusztítja a kutat és a termést. A szó szoros értelmében két kezük munkájának, fizikai erejüknek és sorstársuk, Jani (Molnár Tibor) segítségének köszönhetik, hogy újraépítik a kutat és művelik a veteményest. De a szárazsággal szemben tehetetlenek, nem tudnak időben szállítani. Jóska társaival együtt az uradalmi halastóból akarja elvezetni a vizet a kiszáradt földekre. Az intéző, hogy ezt megakadályozza, csendőrtket rendel ki, akik lelövik Jóska társát, Janit.

Talpalatnyi föld 1948.
r.: Bán Frigyes.
Szirtes Ádám, Mészáros Ági

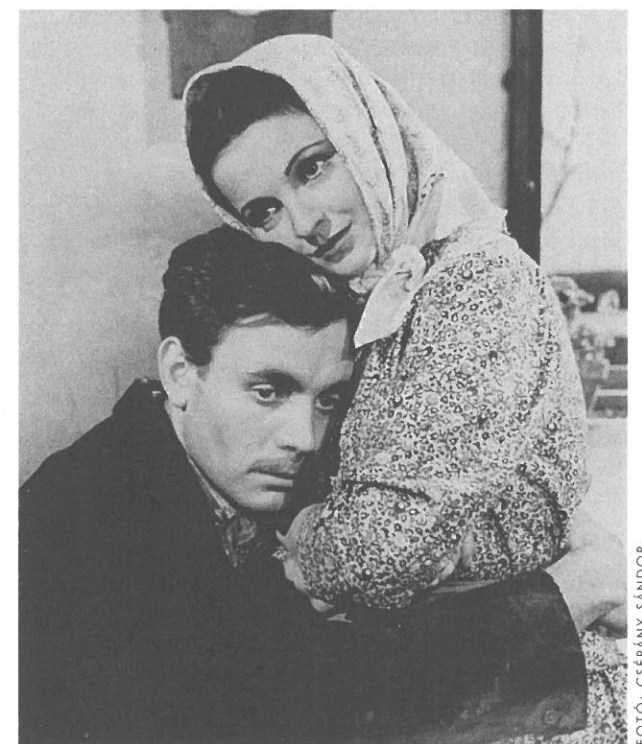

FOTO: CSEPÁNY SÁNDOR

Jóska a zsilipről a mélybe löki az intézőt, ezért 15 évig tartó börtönre ítélik. Ahogy a börtönajtó bezárul mögötte, áttűnéssel megjelenik a képen: „Szabadul 1945-ben”.

A *Talpalatnyi föld* története, cselekményének szerkezete, a képsorok kompozíciója hagyományos, stílusa realista. A szereplők által képviselt értékek és az ezekkel ellentétes környezet folyamatos ütközéshez vezet, a cselekmény újabb meg újabb fordulatokkal, drámai feszültséget teremtve halad előre. Így jut el a szereplők sorsa a tragikus végkifejletig, amelyet csak a jövő reményét hirdető utolsó képsor old fel.

Bán Frigyes filmjét Szóts István alkotásainak (*Ember a havason*, *Ének a búzamezőkről*) operatőrije, Makay Árpád fényképezte. A jelenetek jellegzetes képszerkezete: távolról fényképezett képből közeli képre vált át a kamera, majd újra távolról fölvevett képpel zár. Ilyen például a vasárnap délelőtti templomjelenet, amelyben Jóska és Mari első együtt töltött éjszakájuk után elmennek a misére.

A képen először a templomot látjuk, úgynevezett nagy-
totálban, majd a szertartáson részt vevő falusiak csodál-
kozó, döbbenet arc kifejezését közlő, ahogy a templomba
belépő és ismét csak távolról mutatott párt fogadják.

A cselekmény ritmusát a jelenetek ismétlődő képi kom-
pozícióján túl az egyenes vonalú elbeszélést megállító
drámai fordulatok teremtik meg. Ilyen drámai fordulat
megy végbe a következő jelenetekben: 1. Jóska szinte
elrabolja Marit a lakodalomból. 2. Jóska házában meg-
jelenik Zsíros Tóth, és követeli Mari kiadását. Jóska ta-
gadó válaszára a nagygazda fenyegető szavai, miszerint
nem a pap, nem is az Isten, hanem a bank a legnagyobb
úr, előre sejtetik a következményeket. 3. Jóska és az in-
téző dulakodnak a zsellértársak tehetetlen, kiszolgáltá-
tott csoportja előtt, miközben egyik társuk (Maklár
Zoltán) kétségbeesetten magyarázza: „Hát élni kell, értsd
meg, hát élni kell!” 4. Mari szüleinek házat árverezik,
ők maguk a csendőröktől kísérve földönfutókká válnak.
5. Jóska veteményesét elpusztítja a kulákfiú. 6. A nagy-
birtok képviselője és a nincstelenség összeütköznek egy-
mással.

A világ kettőssége, a szegények és a gazdagok ellenté-
te, a szegénységgel együtt járó kiszolgáltatottság és az
ellene folytatott küzdelem – mindez ritka szépséggel fo-
galmazódik meg a *Talpalatnyi földben*.

A második konfliktusforrás – az egyéni gazdák belé-
pése a termelőszövetkezetbe – a téesszesítéskor lépett föl
(*Tűzkereszttség*, Bán Frigyes, 1951). Színezi ezt az a bi-
zonytalanság is, hogy kit tekintsenek középparasztnak,
kit kuláknak, kit kell fölvenni, kit kívül hagyni.

A harmadik konfliktus – a termelőszövetkezet vezeté-
sének hibái okozta konfliktus – egyetlen érdekes filmben
ábrázolódik, a *Vihar* című, Fábri Zoltán rendezte 1952-es
film. Itt mutatkozik meg először Fábri hajlama az erős
szembenállások nagyon dinamikus bemutatására.

◆ A vihar megdöntötte a gabonát, ezért egyesek véleménye szerint
azonnal le kell aratni. A vezetőség inkább munka nélkül szeret-
ne hozzájutni a kár jóvátételéhez a biztosítótól. A két megoldás
hívei egy taggyűlésen csapnak össze. Az előbbi nézet szószólója
(Bihari József alakítja) a gyűlés után néhányadmagával beáll a
táblába, de a társai lassanként cserben hagyják. Ő azonban ki-
tart, egyedül tovább arat, s a fölfelé húzó kamera megmutatja
a hatalmas táblát, és benne az egy szál rendíthetetlenül dolgozó
embert. Szép képi kifejezése ez a helytállásnak.